

15 Μαρτίου 2014

Λειτουργικοί Δίσκοι από την Μικρά Ασία

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Λειτουργικοί Δίσκοι από την Μικρά Ασία στην συλλογή του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης

Το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης έχει στην συλλογή του έναν αριθμό εκκλησιαστικών αργυρών αντικειμένων. Σημαντική ενότητα των αντικειμένων αυτών αποτελούν οι εκκλησιαστικοί δίσκοι πολλαπλής χρήσεως. Έργα σημαντικά της αργυροχοϊκής παραγωγής, οι δίσκοι αποτελούν το χαρακτηριστικότερο είδος της μεταβυζαντινής αργυροχοΐας που διασώζει τα περισσότερα δείγματα και μάλιστα από περιοχές σημαντικές για την αργυροχοϊκή τέχνη.

Η εκκλησιαστική αργυροχοΐα περιλαμβάνει το σύνολο των σκευών εκκλησιαστικής χρήσεως και των λειτουργικών αντικειμένων της χριστιανικής λατρείας. Σε μια γενικότερη θεώρηση ο όρος εκκλησιαστική αργυροχοΐα επισημαίνει τις καλλιτεχνικές προτιμήσεις του ορθόδοξου κόσμου από την μεταβυζαντινή περίοδο μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι τα έργα της ενότητας αυτής, αποτελούν την κύρια καλλιτεχνική έκφραση του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού, αφού μετά την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας η Εκκλησία αποτέλεσε τον κύριο πόλο συσπείρωσης της Ορθοδοξίας. Έργα, όπως δισκοπότηρα, σταυροί λιτανείας, σταυροί αγιασμού, εξαπτέρυγα, αστερίσκοι, δισκάρια, δίσκοι εκκλησιαστικοί, παναγιάρια, αρτοφόρια, λιβανωτοί, θυμιατήρια, Ευαγγελιστάρια, σταχώσεις Ευαγγελίων, τετραβάγγελα, κανδήλες, στέφανα γάμου κ.ά., είναι μερικά από τα είδη που περιλαμβάνονται στην ενότητα, διαμορφώνοντας έτσι την συλλογική ταυτότητα του Ορθόδοξου Ελληνισμού.

Κλάδος της καλλιτεχνικής αργυροχοϊκής παραγωγής, η εκκλησιαστική αργυροχοΐα εξακολουθεί να παραμένει ανεξερεύνητος χώρος για τους ειδικούς μελετητές, αφού ελάχιστοι από τους θησαυρούς που βρίσκονται στα σκευοφυλάκια των εκκλησιών, των μοναστηριών ή των μουσείων έχουν δημοσιευθεί. Οι μεμονωμένες δημοσιεύσεις μουσειακών συλλογών με εκκλησιαστικά αργυρά αντικείμενα, οι οποίες έχουν γίνει μέχρι στιγμής, παρά το γεγονός ότι φωτίζουν σημαντικά το θέμα, δεν παρέχουν ικανά στοιχεία για μια οριστική αξιολόγηση των έργων της νεοελληνικής εκκλησιαστικής αργυροχοΐας. Ο ερευνητής του κλάδου συχνά καλείται να λύσει προβλήματα τύπου, χρονολόγησης, τεχνοτροπίας ή καλλιτεχνικού ύφους των έργων, που μόνο με την συστηματική μελέτη και δημοσίευση υλικού μπορεί να ξεπεραστούν. Ιδιαίτερα η δημοσίευση χρονολογημένου και επιγραφικά τεκμηριωμένου υλικού μπορεί να αποτελέσει βασικό αρωγό στην διερεύνηση παρόμοιων προβλημάτων.

Το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (ΜΕΛΤ), έχει στην συλλογή του έναν αριθμό χρονολογημένων εκκλησιαστικών αργυρών αντικειμένων. Σημαντική ενότητα των

αντικειμένων αυτών, αποτελούν οι εκκλησιαστικοί δίσκοι πολλαπλής χρήσεως που χρησιμοποιούνται για το αντίδωρο, τα κόλλυβα ή έχουν τελετουργική χρήση σε ορισμένες εκκλησιαστικές τελετές (άνθη Επιταφίου) κ.ά. Έργα σημαντικά της αργυροχοϊκής παραγωγής, οι δίσκοι αποτελούν το χαρακτηριστικότερο είδος της μεταβυζαντινής αργυροχοΐας, που διασώζει τα περισσότερα δείγματα και μάλιστα από περιοχές τόσο σημαντικές για την αργυροχοϊκή τέχνη.

Οι εκκλησιαστικοί δίσκοι της συλλογής ΜΕΛΤ καλύπτουν χρονολογικά την περίοδο από τις αρχές του 18ου μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα και μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε με ασφάλεια συμπεράσματα για τα αντικείμενα του είδους, προσφέροντάς μας ταυτόχρονα μια ευρύτερη διάσταση της καλλιτεχνικής παραγωγής των μικρασιατικών και ελλαδικών αργυροχοϊκών εργαστηρίων. Έξι συνολικά τον αριθμό οι δίσκοι της συλλογής ΜΕΛΤ, έχουν προέλευση από την Μικρά Ασία και την Ήπειρο. Από αυτούς τέσσερις καταγράφονται στο Μητρώο του μουσείου με τόπο προέλευσης την Ήπειρο. Δίσκοι μεγάλων διαστάσεων, οι δίσκοι από την Ήπειρο, ακολουθούν όλοι την τυπολογία του δίσκου με ομφαλό. Η διακοσμητική ωστόσο αντίληψη και οι αφιερωματικές επιγραφές σε τρεις από τους δίσκους αυτούς βεβαιώνουν, χωρίς αμφιβολία, ότι πρόκειται για εκκλησιαστικούς θησαυρούς από την Μικρά Ασία.

Ο δίσκος με την μορφή του αγίου Αθανασίου

Μετρίων διαστάσεων ο πρώτος από τους δίσκους αυτούς (διάμ. 37,2 εκ.), έχει αριθμό μητρώου 3082. Ρηχός, στρογγυλός με χαμηλό ομφαλό στο κέντρο, ο δίσκος διατηρεί τα χαρακτηριστικά που αναπτύσσουν τα αντικείμενα του είδους κατά τις αρχές του 18ου αιώνα, όπου ο διάκοσμος κατανέμεται στον ομφαλό και στο χείλος. Στον ομφαλό εικονίζεται με πλαστικό ανάγλυφο στηθαία η μορφή του αγίου Αθανασίου ανάμεσα σε αρχιτεκτονικά κτίσματα. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η λεπτομερής απόδοση των ενδυματολογικών στοιχείων του αγίου, ο οποίος εικονίζεται να φορεί επιτραχήλιο και επιγονάτιο. Η πλαστικότητα στην απόδοση ορισμένων στοιχείων, αποτυπώνει ακόμη και την χρυσοκέντητη υφή των ενδυμάτων (σταυρός στο επιτραχήλιο) του αγίου, ενώ από τον κάμπο του αρχιερατικού σάκου αποδίδονται χαρακτά τα άνθηνα στοιχεία του. Ο διάκοσμος του χείλους (πλ. 3,2 εκ.) έκτυπος, καλεμιστός αποτυπώνει πυκνές φυτικές συνθέσεις που εναλλάσσονται με αντωπά δελφίνια, δράκους και εξαπτέρυγες μορφές αγγέλων. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το αντικείμενο διατηρεί τεχνοτροπικά στοιχεία της ηπειρώτικης διακοσμητικής, η θεματική αντίληψη

φαίνεται να ακολουθεί την διακοσμητική παράδοση των μικρασιατικών εργαστηρίων. Η ελαφρώς σαβατισμένη στην πίσω πλευρά του δίσκου επιγραφή, «ΕC ΧΟΡΑC ΛΟΚΟΒΙΚΗΑC 1790» αποδίδει πιθανώς στην πόλη της Λαοδίκειας, τον τόπο προέλευσης του αντικειμένου.

Ο δίσκος με την παράσταση της Ζωοδόχου Πηγής

Κάτι ανάλογο πρέπει να υποθέσουμε και για δυο άλλους δίσκους της συλλογής. Οι δίσκοι, με Α.Μ. 2828 και 2828α σύμφωνα με τα στοιχεία του Βιβλίου Εισαγωγής των μουσειακών αντικειμένων, είναι αγορά του μουσείου από το παλαιοπωλείο του Χατζή στα Γιάννενα. Οι αφιερωτικές ωστόσο επιγραφές πάνω στα αντικείμενα καθώς και η διακοσμητική αντίληψή τους, δείχνουν ότι πρόκειται για θησαυρούς που προέρχονται από την Μικρά Ασία. Δίσκοι μετρίων διαστάσεων και οι δυο (διάμ. 35 και 35,2 εκ. αντίστοιχα), έχουν χαμηλό ομφαλό στο κέντρο και στο χείλος χαμηλό κηροστάτη. Ο διάκοσμος αναπτύσσεται σε όλη την επιφάνεια του δίσκου, στοιχείο που χαρακτηρίζει τους δίσκους των μικρασιατικών εργαστηρίων κατά τον 18ο αιώνα. Ο δίσκος με Α.Μ. 2828, φέρει στον ομφαλό εικονογραφική παράσταση της Ζωοδόχου Πηγής. Πρόκειται για την αποτύπωση μνημειακής κρήνης με διπλή λεκάνη υποδοχής του ζωοδόχου ύδατος μέσα στην οποία κινούνται ελεύθερα ψάρια. Δεξιά και αριστερά της κρήνης δένδρα σε φυσιοκρατική απόδοση. Ολόκληρος ο πυθμένας του δίσκου φέρει πυκνό φυτικό διάκοσμο. Στο χείλος του δίσκου σχηματίζεται διάκοσμος με φυτική έκτυπη κυματιστή ταινία, χαρακτηριστικό των δίσκων των αρχών του 19ου αιώνα, όπως δείχνει και η χρονολογία πάνω στο αντικείμενο. Στον ομφαλό γύρω από την παράσταση, αναπτύσσεται με караμανλίδικη γραφή η επιγραφή «ΧΑΤΖΙΧΑΡΕΛΕΜΙΝ ΤΖΟCΜΕ ΕΠΙΤΡΟΠΟC ΛΟΥ(ΓΟΥ)ΝΤΑ ΓΑΠΙΤΛΙ ΑΓΙΟC ΓΕΩΡΓΙΟC Α 1822 ΑΓΟCΤΟCΟΥΝ». Η απόδοση της επιγραφής στα Ελληνικά δηλώνει ότι το έργο φτιάχτηκε από τον Χατζή-Χαράλαμπο, όταν έγινε επίτροπος του Αγίου Γεωργίου του πρώτου, τον Αύγουστο του 1822.

Ο δίσκος με την μορφή της αγίας Αικατερίνης

Ο δίσκος με Α.Μ. 2828α φέρει στον ομφαλό εικονογραφική παράσταση με την αγία Αικατερίνη ένθρονη να φέρει τα σύμβολα του μαρτυρίου της. Δεξιά και αριστερά δυο ευκίνητοι ανθοφόροι μίσχοι, στοιχεία δυτικών επιρροών, γεμίζουν τα κενά της παράστασης. Στο χείλος του δίσκου υπάρχει χαμηλός κηροστάτης. Ο δίσκος διαπνέεται από την ίδια διακοσμητική αντίληψη με τον προηγούμενο δίσκο και οι οποίοι φαίνονται να έχουν βγεί από το ίδιο εργαστήριο και τα χέρια του ίδιου τεχνίτη. Ολόκληρη η επιφάνεια του δίσκου καλύπτεται από έκτυπο καλεμιστό φυτικό διάκοσμο σε φροντισμένη εκτέλεση. Στον ομφαλό γύρω από την παράσταση караμανλίδικη επιγραφή αναφέρει «ΜΙΡΜΙ ΟΓΛΟΥ ΧΑΤΖΙ ΧΕΡΕ^οΜΝ ΕΠΙΤΡΟΠΟC

ΛΟΥΓΟΥΝΤΑ ΓΑΠΙΤΛΙ ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α 1822 ΑΓΟCTΟΕΝ 15». Η ανάγνωση της επιγραφής δηλώνει ότι το έργο «φτιάχτηκε, όταν επίτροπος του αγίου Γεωργίου του πρώτου έγινε ο Μιρμίρογλου Χατζι-Σεφαφείμ, τον Αύγουστο του 1822». Η εικονογραφία που αναπτύσσεται στον ομφαλό του δίσκου μοιάζει να προέρχεται από χαλκογραφικές ανατυπώσεις του 18ου και 19ου αιώνα. Η διαμνημόνευση του ονόματος του επιτρόπου Μιρμίρογλου στον δίσκο, οδηγεί στην αποσαφήνιση του τόπου προέλευσης του αντικειμένου, αφού, σύμφωνα με την πληροφορία που μας έδωσε η ενδυματολόγος Σούλα Μπόζη από την Πόλη, ο Μιρμίρογλου υπήρξε Μέγας Αρχοντας και Λογοθέτης του Οικουμενικού Θρόνου, καθώς και εκπρόσωπος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τις ίδιες πληροφορίες η οικογένεια Μιρμίρογλου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα γύρω στα 1956. Η σχετική πάντως ένδειξη στο Μητρώο Εισαγωγής του ΜΕΛΤ, για τον τρόπο απόκτησης των δυο δίσκων, δείχνει ότι αυτοί αγοράστηκαν από το παλαιοπωλείο του Χατζή στα Γιάννενα τον Ιανουάριο του 1961. Χωρίς να γνωρίζουμε λεπτομέρειες, πιθανόν τα αντικείμενα να ήλθαν στην Ελλάδα με την οικογένεια Μιρμίρογλου ή να αγοράστηκαν από τον Χατζή μέσα από εκποιήσεις της εκκλησιαστικής περιουσίας του Ναού.

Ο δίσκος με την μορφή του αγίου Βασιλείου

Οι δίσκοι που αναπτύσσουν τον διάκοσμο σε όλη την επιφάνειά τους φαίνεται να αποτελούν χαρακτηριστικό των μικρασιατικών εργαστηρίων. Αυτό διαπιστώνεται και από ένα μικρό διακόσμητο δίσκο διαμέτρου 23 εκ. και Α.Μ. 1716, που προέρχεται από τα αντικείμενα των ανταλλαξίμων πληθυσμών της Μικράς Ασίας και ο οποίος χρονολογείται στα 1767. Όλη σχεδόν η επίπεδη επιφάνεια του δίσκου καλύπτεται με άνθινο έκτυπο καλεμιστό διάκοσμο. Στην μέση ελισσόμενος όφιος κυκλώνει διακοσμητικά τον ομφαλό του δίσκου. Ο δίσκος αναπτύσσει πολύ χαμηλό ομφαλό στο κέντρο με παράσταση του αγίου Βασιλείου και την γραφή «Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΨΞΖ μν», ενώ γύρω από τον ομφαλό υπάρχει η επιγραφή «ΔΙΣΚΟΣ ΟΥΤΟΣ Ο ΕΞ ΑΡΓΥΡΟΥ ΥΠΕΡ ΕΙΚΤΙΡΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΞΕΝΑΚΟΥ ΛΟ(Υ)ΓΟΥ(Ν)ΤΑ». Η επιγραφή είναι μεγαλογράμματη με πολλά συμπλήματα.

Χαρακτηριστικό είναι ότι, στην επιγραφή, η λέξη «του Θεού» αποτυπώνεται με το ιδεόγραμμα του ακοίμητου οφθαλμού. Ο όλος διάκοσμος στο αντικείμενο δίνει την εντύπωση δαντέλας. Από μικρό κατάλογο του 1930, έκδοση του Ταμείου Ανταλλαξίμων Κοινοτικών και Κοινοφελών Περιουσιών, βρίσκουμε δημοσιευμένο (αρ. καταλ. 47) όμοιο δαντελόστικτο χρονολογημένο δίσκο (1802) με την παράσταση του Ευαγγελισμού στον ομφαλό. Η αφιερωτική επιγραφή διασαφηνίζει την προέλευση του δίσκου: ο παρών δίσκος υπάρχει κτήμα της Εκκλησίας Ευαγγελιστρίας Τραπεζούντος. Η ταύτιση βοηθά να εντοπίσουμε πιθανώς το εργαστήριο κατασκευής του αντικειμένου από την Τραπεζούντα του Πόντου.

Η προσφορά αφιερωμάτων είναι γνωστό ότι αποτελεί έκφραση ευλαβείας των πιστών προς το θείο και αποβλέπει σε μια άμεση ή μελλοντική ανταπόδοση. Ο αφιερωτής δωρίζει εις μνημόσυνον, υπέρ οικτιρμού, υπέρ σωτηρίας σώματος και ψυχής. Επενδύει στην προσφορά του τις βαθύτερες θρησκευτικές ή συναισθηματικές ανάγκες του, φροντίζοντας ταυτόχρονα να εξασφαλίσει και να κατοχυρώσει το όνομα και την υστεροφημία του.

Συχνά η προσφορά καθοδηγείται από τοπικούς παράγοντες ή φορείς (επιτρόπους, ιερείς κ.ά.). Σπανιότερα πλάϊ στο όνομα του δωρητή μπαίνει το όνομα του τεχνίτη, ο τόπος και η χρονολογία κατασκευής ή αφιέρωσης της δωρεάς. Το έργο βγαίνει με τον τρόπο αυτόν από την αφάνεια των χρηστικών αντικειμένων και μπαίνει στο προσκήνιο μιάς επώνυμης καλλιτεχνικής δημιουργίας. Επαγγελματίες αργυροχόοι με προοδευτική αντίληψη δημιουργούν έργα που φέρουν την προσωπική τους σφραγίδα. Βέβαιοι για την αξία του έργου τους υπογράφουν και τεκμηριώνουν με τον τρόπο αυτό τα καλλιτεχνήματά τους, προσφέροντάς τα στην κρίση του χρόνου. Μερικοί μάλιστα από τους καλλιτέχνες αυτούς έμειναν στην μνήμη των ασημουργών της νεώτερης Ελλάδος κυρίως για τα εκκλησιαστικά τους έργα.

Η διαμνημόνευση αυτή ονομάτων και τόπων, μέσα από τις αφιερωτικές επιγραφές, μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε με ακρίβεια την εξέλιξη των αισθητικών και τεχνοτροπικών αντιλήψεων που αναπτύχθηκαν στα κέντρα παραγωγής των αντικειμένων και να διαγράψουμε την πορεία του ελληνισμού για την αναφερόμενη περίοδο, προχωρώντας ταυτόχρονα στην ταύτιση αντικειμένων που η τύχη τους ακολούθησε τις περιπέτειες ανθρώπων και τόπων του ελληνισμού.